

1. ЛІСОВЕ ТА САДОВО-ПАРКОВЕ ГОСПОДАРСТВО

УДК [599.735.3+599.749.1]:591.526(477) Проф. В.І. Домніч, д-р біол. наук;
аспір. І.О. Смирнова; студ. А.В. Домніч – Запорізький НУ;
доц. А.Н. Шадура, канд. біол. наук – НУ біоресурсів і природокористування,
м. Київ; доц. І.В. Делеган, канд. с.-г. наук – НЛТУ України, м. Львів

ЗМІНА ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА АНТРОПОГЕННЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА ОЛЕНЯЧИХ І ПСОВИХ ТВАРИН В УКРАЇНІ

Мисливські тварини зазнають впливу від навколишнього середовища і від стану людського суспільства, з яким пов'язаний тиск на їхні популяції, який може істотно різнитися. Найбільш поширені чинники, що впливають на ведення мисливського господарства – це офіційне полювання і браконьєрство. Не меншу роль у цьому відіграють відмінності між угіддями за відкритістю ландшафту та рельєфом місцевості. Наведено результати порівняльного аналізу основних чинників, що впливають на динаміку зміни чисельності оленячих та псових в Україні.

Ключові слова: чисельність, добування, браконьєрство, олень, козуля, лось, вовк, лисиця.

Популяції видів (лось європейський *Alces alces* Linnaeus, 1758; олень [благородний, шляхетний] лісовий *Cervus elaphus*, Linnaeus, 1758; сарна [козуля] європейська *Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) родини Оленячі (*Cervidae* Goldfuss, 1820), а також видів (вовк *Canis lupus* Linnaeus, 1758; лис [лисиця] звичайний *Vulpes vulpes* Linnaeus, 1758) родини Псові [Собачі] (*Canidae* Fischer, 1817) є традиційними об'єктами полювання і ведення мисливського господарства [1, 3].

Соціально-економічні трансформації суспільства не можуть не відбиватися на динаміці поголів'я видів мисливських тварин, що особливо позначається на великих ссавцях, родин Оленячі та Псові. У цій роботі ми намагаємось відстежити вплив розпаду тоталітарної системи, великої державної структури – колишнього СРСР та пов'язаних із цим соціально-економічних змін на чисельність популяцій окремих видів мисливської фауни. Зміна суспільного ладу веде до зниження чи посилення контролю за процесом добування мисливських тварин, тому найістотнішого впливу зазнає тиск на популяції, що відбувається шляхом антропогенного вилучення особин [1, 5, 14].

Дослідження здійснювали загально прийнятими методами порівняльного аналізу з використанням даних державної статистичної звітності, зокрема форми 2-ТП, матеріалів лісовпорядкування і мисливського впорядкування, а також результатів польових спостережень і експериментальних обліків мисливських тварин [4, 5, 14].

Територія України представлена різними за своїми природно-історичними особливостями регіонами, до яких належать лісові, лісостепові, степові та гірські ландшафти. Відповідно до лісомисливського районування [4, 9] в Україні виділяють 7 лісомисливських областей, котрі, на основі аналізу чи-

сельного складу досліджуваних мисливських видів, було об'єднано в 5 основних одиниць (Карпатська, Поліська, Лісостепова, Степова і Кримська). Аналіз чисельного складу оленячих і псових, які мешкають на території України, здійснений за період 1973-2007 рр. Офіційне їхнє добування досліджували за 1983-2007 рр., а обсяги браконьєрства – за 1995-2007 рр. У процесі аналізу впливу офіційного добування на поголів'я досліджуваних видів оленячих і псових обчислено обсяги вилучення, виражені у відсотках.

Мисливське господарство України має давню історію, яка тісно пов'язана з поступом цивілізації, зі змінами у соціально-економічних відносинах і адміністративно-територіальному устрої держави [1, 5]. У часи колишнього СРСР в Україні головним користувачем мисливських угідь були Українське товариство мисливців і рибалок (УТМР), близько 80 % угідь, Державний комітет лісового господарства – 16 %, решта – Товариство військових мисливців і рибалок (ТВМР) та "Динамо". З перших років незалежності розпочалася демонополізація, а за нею – оренда, прихована і рідше відкрита приватизація мисливських угідь. Тепер мисливське господарство в Україні ведуть 915 юридичних осіб на площі 47,2 млн га, з них на 35 млн га (74 %) господарюють 429 організацій Українського товариства мисливців і рибалок (УТМР), на 0,86 млн га (1,8 %) – 30 господарств Товариства військових мисливців і рибалок (ТВМР), на 5,1 млн га (10,9 %) – 230 інших користувачів (переважно громадські мисливські організації і приватні підприємства) і на 6,3 млн га (13,3 %) – 226 підприємств Держкомлісгоспу. Площа наданих у користування лісових угідь становить 8,7 млн га, з них 3,4 млн га (39 %) надані підприємствам Держкомлісгоспу, 3,3 млн га (38,1 %) – УТМР, 218 тис. га (2,5 %) – ТВМР, 1,65 млн га (20,3 %) – іншим користувачам. Усю реорганізацію здійснюють з метою покращення рівня ведення мисливського господарства, проте належних результатів, ймовірно, потрібно ще чекати. Для порівняння, у сусідній Польщі (312,7 тис. км²) частка угідь, наданих у користування громадській організації мисливців, становить 26 млн га, тобто 90 % усіх угідь країни. Незважаючи на схожі з Україною соціально-економічні трансформації, ця частка упродовж останніх 20-40 років істотно не змінилася. Державні ліси у Польщі займають 7 % мисливських угідь, більшу половину яких становлять сільськогосподарські землі [5-7, 11-14].

Тепер у мисливському господарстві України працює 5,8 тис. людей, з них 608 мисливствознавців (крім того, 470 осіб працює районними мисливствознавцями) та 4080 єгерів. Пересічно один штатний єгер обслуговує 11,6 тис. га мисливських угідь (у Держкомлісгоспу – 7,4 тис. га, в ТВМР – 8,9 тис. га, в УТМР – 14,9 тис. га, в інших – 6,6 тис. га). При цьому у 25 % користувачів мисливських угідь чисельність єгерської служби не відповідає вимогам Закону. До прикладу, у Пологівській районній раді УТМР Запорізької області на одного штатного єгеря припадає 73,8 тис. га. У державних підприємствах "Одеське ЛГ", "Саратське ЛГ" та "Котовське ЛГ" Одеського обласного управління лісового і мисливського господарства у штаті відсутні єгері. З 494 адміністративних районів України на посаді державних районних мисливствознавців працює 417 осіб, з них 144 – за сумісництвом. Понад це, в Полтавському обласному управлінні лісового і мисливського господарства

усі районні мисливствознавці працюють за сумісництвом. Від 60 % до 90 % за сумісництвом працюють в Івано-Франківському, Харківському, Черкаському та інших обласних управліннях лісового і мисливського господарств. В Одеському обласному управлінні лісового і мисливського господарств на 26 адміністративних районів всього працює 8 державних районних мисливствознавців, з них 5 – за сумісництвом. Для порівняння, у мисливському господарстві Австрії (6,6 млн га угідь) зайнято 19,5 тис. фахівців, зокрема 1098 провідних спеціалістів, решта – 18,4 тис., єгері та інші кваліфіковані працівники, а на одного єгеря припадає близько 400 га угідь [5, 6].

Загальні затрати на ведення мисливського господарства в Україні за 2006 р. становили 70,4 млн грн, а прибутки – 35,2 млн грн. Збитковість мисливського господарства в громадських організаціях компенсується, головним чином, за рахунок членських внесків, а в державних – за рахунок бюджету та власних коштів. Для порівняння, в Угорщині (4,7 млн га угідь) доходи від ведення мисливського господарства становлять 60-80 млн дол., а у Великобританії створено понад 70 тис. робочих місць саме завдяки розвитку мисливства, частка якого в економіці країни перевищує 1,6 млрд фунтів стерлінгів. Грошові надходження товариства мисливців Польщі щорічно зростають головним чином (60-70 %) внаслідок господарської діяльності. Крім того, в країнах, які долучилися до Євросоюзу, мисливському господарству надають значну фінансову допомогу. Безпосередні доплати передбачено для вирощування сільськогосподарських культур на спеціальних кормових полях, для тривалого утримання зелених ділянок тощо. Доплати можливі навіть в тих випадках, коли мисливці для вирощування кормових і захисних рослин орендують рілля [5-7, 11-14].

Протягом перших 17-ти років, з 1973 р. по 1990 р., коли Україна входила до складу колишнього СРСР, зростала чисельність оленя лісового і сарни європейської. Зазначимо, що до розпаду Радянського Союзу для інфраструктури мисливського господарства була характерна своєрідна, до певної міри чітка, налагоджена система охорони угідь, що позитивно впливало на популяції мисливських тварин. Ймовірно тому цей період, до 1991 р. включно, характеризується найбільш стабільними показниками росту поголів'я сарни (15 %) та оленя (31,6 %). Для цих двох видів найбільші значення кількісного складу популяцій зареєстровані саме до 1991 р., коли їхня максимальна кількість становила 172348 та 24925 ос., відповідно. Співвідношення чисельності поголів'я оленячих тривалий час залишалося стабільним: у 1979 р. – 81,5 % сарна, 11,7 % олень і 6,8 % лось; у 1991 р. – 81,3 % сарна, 11,7 % олень, 7,0 лось

Для лося динаміка зміни чисельності має неоднозначний характер. Так, найбільша чисельність поголів'я цього виду була в 1973 р., коли нараховувалося 17998 ос. лося, після чого настав період значного зниження, який тривав 13 років, внаслідок чого поголів'я зменшилося до 10979 ос., у 1985 р. (табл. 1). Пострадянський період негативно позначився на загальній чисельності *Cervidae* в Україні. За період 1991-2007 рр. поголів'я оленя зменшилося на 26,7 %, до 14799 ос., сарни – на 23,2 %, до 131831 ос., лося – на 65,8 %, до 4730 ос.. Найбільш інтенсивне зменшення чисельності популяцій відбулося до 2001 р.

Табл. 1. Показники чисельного складу популяцій *Cervidae* і *Canidae* на території лісомисливських областей України (особин)

Види	Роки	Лісомисливські області														Україна	
		Карпатська		Поліська		Лісостепова		Степова		Кримська							
		M	Lim	M	Lim	M	Lim	M	Lim	M	Lim	M	Lim				
													M	Lim			
олень	1973-1990	9958	9220-10950	1114	329-2013	2587	924-4353	2838	1871-4007	2150	1870-2630	18657	15590-22715				
	1991-2007	6822	4866-10946	1989	1808-2254	3134	2708-4571	2629	1746-4450	1547	1096-2704	16121	12698-24925				
сарна	1973-1990	25047	21659-29610	25018	21780-29449	47137	41550-55500	38073	32780-48919	2966	2040-3520	138241	125850-158614				
	1991-2007	22948	17154-28990	30749	28137-35673	48451	42320-55548	31565	20592-51716	3929	3261-4452	137642	118740-172348				
лось	1973-1990	395	77-640	5913	4650-7780	5058	3829-7407	1733	1007-2906	-	-	13099	10979-17998				
	1991-2007	239	59-641	4213	2748-8134	2359	1162-4885	380	78-1323	-	-	7191	4238-14796				
вовк	1973-1990	268	159-359	495	165-777	320	89-571	140	9-316	-	-	1228	431-1758				
	1991-2007	381	297-645	549	440-720	399	307-480	894	227-1407	3	1-5*	2223	1450-2825				
лис	1973-1990	10519	7960-14030	13213	9980-17710	33599	22777-56670	31343	17206-58560	5282	1947-13600	93956	67937-152110				
	1991-2007	11966	8631-15171	16583	11979-22111	30378	23849-43973	33172	23430-45647	2134	13423053-	94233	77122-126998				

* Поодинокі заходи вовків спостерігали в Криму тільки в 1952, 1960 і 1975-х рр., і останнього "місцевого" вовка добуто у 1914 р. [4]. Останні 3-5 років вовк регулярно з'являється в Криму, а в степовій частині спостерігаються зграї. Процес появи вовка в Криму необхідно тримати під чітким контролем, щоб не відбулося, приросту чисельності, який описала Ц. Керол та ін. [10], коли кілька пар вовків у 1995 р. було інтродуковано у Йеллоустоунський Національний Парк, а в 2006 р. хижакі займали 49% території заходу США.

Аналіз чисельності популяцій оленячих у розрізі лісомисливських областей свідчить, що в Карпатській, Поліській, Лісостеповій і Степовій областях виявлено схожі тенденції в динаміці чисельності популяцій оленя і сарни. Для популяції оленя характерні незначні флуктуації чисельності з перевагою росту кількісного складу протягом 1973-1991 рр. Максимальну чисельність поголів'я зареєстровано в 1991 р. у Карпатській, Поліській, Лісостеповій, Степовій областях (табл. 1). У Криму відбувалися стрибкоподібні зміни поголів'я, і загалом на початку 90-х років чисельність популяції знижується до 2009 ос. Для пострадянського періоду характерне зниження кількості оленя у всіх лісомисливських областях. Проте, стабілізація чисельності виду відбувається в різні роки. Порівняно з 1991 р., у Карпатах і Криму до 2002 р. поголів'я оленя зменшується в 2 рази, у Полісся до 1994 р. – в 1,2 раза, у Лісостепу до 2001 р. – в 1,7 раза, у Степу до 2001 р. – у 2,5 раза. Зазначимо, що найбільші значення чисельності поголів'я оленя характерні для Кримської та Карпатської лісомисливських областей, де середня щільність за період 1973-2007 рр. становить 2,5 та 2,1 ос./1000 га, відповідно (рис. 1, а).

Для популяції сарни характерна значна амплітуда змін, з періодами спадів і підйомів чисельності протягом усього досліджуваного періоду: у Карпатській області поголів'я зменшилося до 1985 р., у 1,4 раза; у Поліській до 1979 р. зменшується в 1,3 раза і досягає максимуму в 1991 р., коли було обліковано 33174 ос.; у Лісостеповій до 1983 р. – зниження в 1,2 раза і подальший ріст до 1992 р. У Степовій лісомисливській області переважає збільшення чисельності протягом 1973-1992 р. (в 1,5 раза), а в Криму максимальне значення зареєстроване у 1985 р. (табл. 1).

Наступний період, після розпаду Радянського Союзу, характеризується зниженням чисельності сарни в 90-х рр. У Карпатській і Степовій лісомисливських областях її поголів'я зменшується з 1993 р., а стабілізація настає тільки на початку XXI ст. У Поліській і Кримській областях зниження поголів'я виду починається в 1992 р., а певна стабілізація була вже в 1994 р. Спад чисельності сарни в Лісостеповій області починається тільки в 1996 р. і триває протягом 9 років, до 2005 р., коли настає фаза стабілізації на рівні 43161 ос. Поголів'я сарни на території України розподілено більш рівномірно, ніж оленя. Найбільші значення показника щільності також притаманні Карпатській та Кримській лісомисливським областям і становлять 6,1 та 4,7 ос./1000 га, відповідно. Найменші значення – для Степу, 1,5 ос./1000 га (рис. 1, б).

Загалом чисельність оленеподібних у 2006 р. в Україні (197 тис. голів) зросла на 13 % порівняно з 2001 р. Цікаво, що найістотніше (у 2,2 раза) збільшення поголів'я відбувається в угіддях приватних користувачів, де чисельність оленеподібних зросла з 21,9 до 48,2 тис. ос., а також на підприємствах Держкомлісгоспу – з 70,5 по 76,3 тис. ос. (8,3 %). Стрімке зменшення (на 16 %) чисельності оленеподібних сталося в угіддях організацій УТМР (з 78,3 по 66,2 тис. ос.). Серед причин цього – недостатній штат кваліфікованої егерської служби, слабке її технічне забезпечення і, як наслідок, неналежний рівень охорони угідь і низький рівень ведення господарства. Істотним є також вплив перерозподілу мисливських угідь, унаслідок чого найкращі угіддя від-

бирають у громадських організацій і передають приватним господарям. Порівняно з 2001 р., чисельність мисливських видів оленеподібних збільшилася у 18, а зменшилася у 8 адміністративних областях: у Вінницькій – на 3000 ос., Дніпропетровській – на 900 ос., Миколаївській – на 600 ос., Харківській – на 1100 ос., Черкаській – на 1000 ос. Загалом поголів'я оленячих в 2006 р. становило 151600 ос. (зокрема УТМР: лось – 1229, олені – 1264, сарна – 49325).

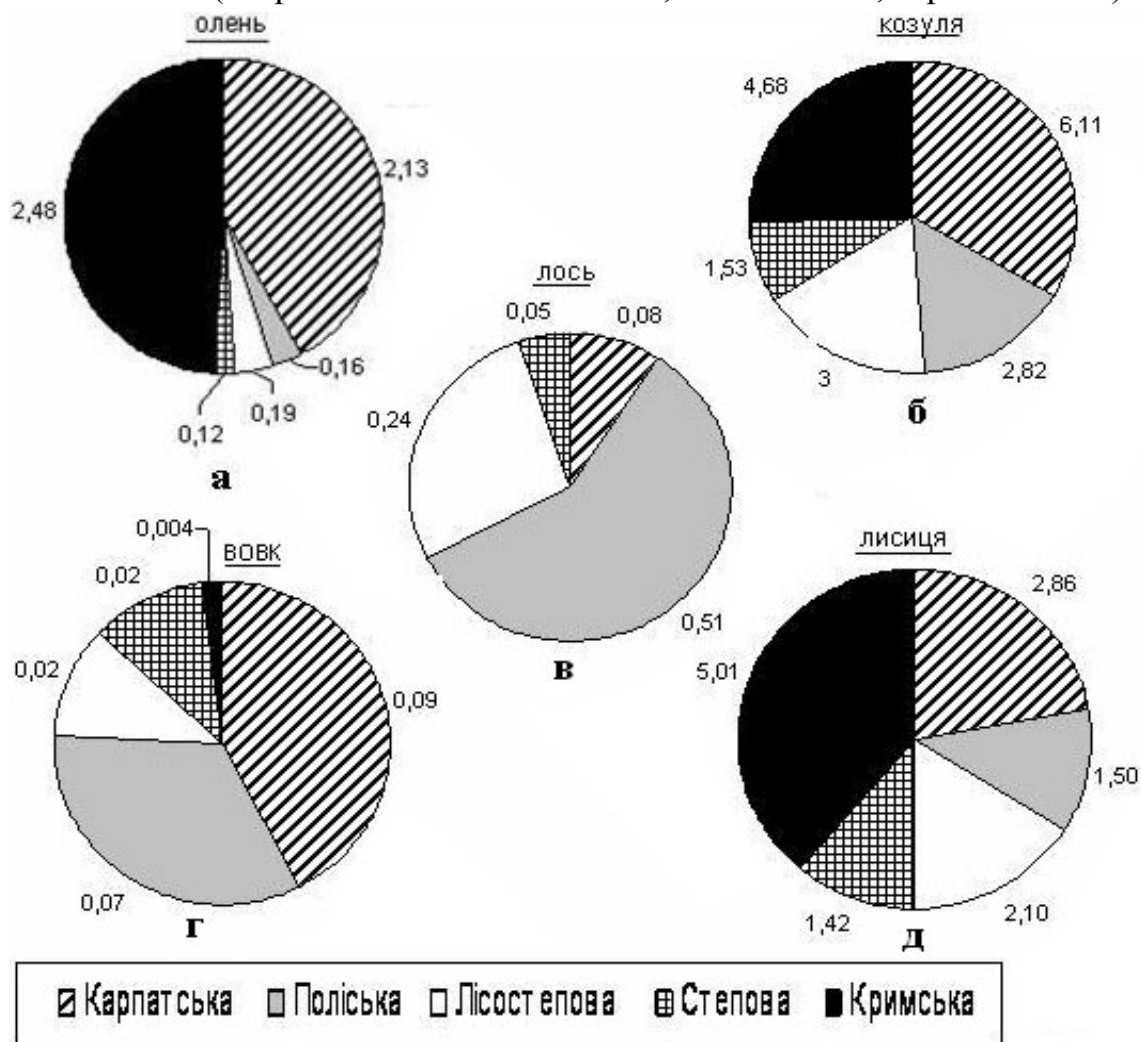

Рис. 1. Середня щільність населення популяцій окремих видів родин Cervidae та Canidae у розрізі лісомисливських областей за 1973-2007 рр., (ос./1000 га)

Чисельність лося на території Карпатської і Поліської областей збільшується до початку 90-х років і якщо в першій області цей процес продовжується протягом практично 1973-1992 рр. (у 8,3 раза, 641 ос.), то в другому випадку, ріст починається після зниження у 1977 р. (табл. 1). У Лісостепу і Степу спостерігають спад чисельності лося протягом усього аналізу. Проте, до 1991-1992 р. в окремі роки були фази росту чисельності, а надалі зменшення поголів'я лося відбувається дуже швидко. У Карпатах зменшення поголів'я лося починається у 1992 р. і до 2007 р. зменшується в 9,4 раза, а в Поліссі, з 1992 р. до 2002 р., у 2,6 раза. Зазначимо, що саме на Поліссі зосереджена найбільш чисельна популяція лося в Україні, середня щільність становить 0,5 ос./1000 га. Друге місце за щільністю населення лося посідає Лісостепова лісомисливська область, де на 1000 га угідь приходить 0,24 лося.

Найнижчі показники щільності населення лося зареєстровані у Карпатах та в Степу, де середні значення за період 1973-2007 рр. становлять лише 0,08 та 0,05 ос./1000 га, відповідно (рис. 1, в).

Чисельність лося в угіддях України в 2006 р. становила 4,4 тис. ос. Порівняно з 2001 р. вона зменшилася на 94 ос., зокрема: в Держкомлісгоспі – на 38 ос., УТМР – на 445 ос., а в угіддях приватних господарств його поголів'я зросло на 582 ос.

У процесі аналізу впливу офіційного добування на поголів'я мисливських видів було виділено 3 рівновеликих за тривалістю періоди. Перший період, 1983-1991 рр., належить до епохи колишнього СРСР. У цей час спостерігаються найбільші обсяги вилучення оленя, як для областей, так і для України загалом (табл. 2). Винятком у цьому випадку була Лісостепова область, де більшість особин було впольовано у пострадянський період 1992-1999 рр., що в середньому становило 3 % від загальної чисельності поголів'я. Сарни, подібно як і оленя, на більшості територій і в Україні загалом, найбільше вилучили з популяції в перший період аналізу 1983-1991 рр. (табл. 2). Проте Поліська і Лісостепова області характеризувалися більшими середніми обсягами вилучення в 1992-1999 рр., 2,6 % і 4,3 %, відповідно. Обсяги добування лося зменшувалися упродовж всього дослідження (табл. 2).

Для порівняння, чисельність оленя у Польщі перевищує 100 тис. ос., щільність його населення становить 13,7 ос. на 1000 га лісових угідь. За сезон 2006/2007 рр. добуто близько 32 тис. оленів. Щорічно плани відстрілу збільшуються на 500-1000 ос. [7, 11-14]. Поголів'я сарни в Польщі сягає 600 тис. ос., а обсяг добування коливається у межах 120-160 тис. ос. Упродовж 2005/2006 рр. в Австрії добули 280,5 тис. ос. сарни та 49,6 тис. ос. оленя [5, 6]. У Німеччині щорічні обсяги добування сарни перевищують 2 млн ос. У цих країнах, упродовж останніх 35 років, склалася стійка тенденція до збільшення чисельності й обсягів добування оленя і сарни [5-7, 11-14].

Наведені дані свідчать, що незважаючи на значно меншу (в 1,7 раза) площу угідь, схожі з Україною природні умови і соціально-економічні зміни у Польщі чисельність і обсяги добування оленячих значно вищі (в 5-17 разів) та мають тенденцію до збільшення, за винятком лося, поголів'я якого змінюється у межах 2 тис. ос., хоча в 90-х роках минулого століття сягала 5 тис., а добування становило майже 2 тис. ос. З 2001 р. у Польщі полювання на лося заборонено, проте різкого зростання чисельності не спостерігають, а загибель тварин із різних причин значно зросла [7, 11-14].

Динаміку зміни чисельності поголів'я псових характеризує відсутність схожих до оленячих тенденцій у перші роки періоду 1973-1990 рр. Протягом 8 років, від 1973 до 1981 рр., включно, чисельність вовка збільшується на 75,5 % (1758 ос.), а лиса зменшується до 1986 р. на 55,3 % (67937 ос.). Але основний приріст поголів'я псових відбувається з 1989 по 1999-2000 рр., коли чисельність вовка досягає максимального значення – 2825 ос., а лиса 126998 ос. (табл. 1). Чисельність вовка збільшується упродовж 70-х – на початку 80-х років на території всіх лісомисливських областей: у Карпатській до 1979 р., в 2,3 раза, у Поліській до 1980 р., в 4,7 раза, у Лісостеповій до 1982 р., у 5,8 раза.

Табл. 2. Середні показники чисельності (А; особин) та офіційного добування (В; %) видів *Servidae* і *Canidae* на території України за 1983-2007 рр.

Види	Роки	Лісомисливські області												Україна	
		Карпатська		Поліська		Лісостепова		Степова		Кримська					
		A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B		
олень	1983-1991	10338	3,2	1715	2,2	3869	2,5	3689	9,4	2126	6,5	21801,3	3,9		
	1992-1999	7757	1,5	1979	1,7	3053	3	2909	4,9	1730	5,4	17428,0	2,7		
	2000-2007	5371	0,5	1965	1	3036	2,6	2122	2,7	1219	2	13713,0	1,5		
	1983-2007	7923	1,8	1879	1,6	3341	2,7	2938	5,9	1709	3,9	17647,4	2,8		
сарна	1983-1991	24355	2,7	25758	2,3	46530	3,9	43312	3,2	3501	7,5	143794,5	3,2		
	1992-1999	23148	1,8	29717	2,6	51603	4,3	39295	2,4	3867	5,2	147630,5	3,1		
	2000-2007	22059	1,4	31478	1,9	44522	3,9	21331	1,3	3925	2,2	123315,4	2,4		
	1983-2007	23234	2	28855	2,3	47511	4	34993	2,3	3754	4,8	138246,8	2,9		
лось	1983-1991	558	4,7	6527	8,4	4412	8,4	1285	4,1	-	-	12829,8	8,2		
	1992-1999	354	2,8	4906	2,9	3094	2,7	555	2,6	-	-	8908,1	2,4		
	2000-2007	74	1,1	3031	0,6	1331	1,2	87	-	-	-	4522,5	0,6		
	1983-2007	338	3,9	4889	4,8	3004	4,3	668	3,7	-	-	8753,5	4,0		
вовк	1983-1991	287	47,8	544	82,5	318	108,7	201	51,9	-	-	1360,8	76,2		
	1992-1999	398	24,8	610	40,4	426	41,2	637	42,6	-	-	2070,4	38,0		
	2000-2007	368	34,5	490	41,9	381	58,5	1232	57,9	3	-	2472,4	51,5		
	1983-2007	348	36,2	548	56,1	373	69,5	670	50,9	3	-	1967,8	56,1		
лис	1984-1991	10047	3,8	13068	12,6	24988	11,5	23297	21,8	2253	17,6	74412,3	13,8		
	1992-1999	10759	11,6	15297	32,9	32659	27,8	35086	31,4	2194	25	95995,6	28,0		
	2000-2007	13410	42,2	18295	51,7	28373	97,7	31638	78,5	2174	95	93889,0	73,7		
	1984-2007	11405	19,2	15553	32,4	28673	45,7	30007	43,9	2207	47,1	88694,0	38,5		

Певний виняток становить Степова область, де цей процес спостерігається, до 1991 р. і чисельність вовка зростає в 27 разів. Другий період збільшення чисельності хижаків розпочинається неоднаково: у Карпатах і Лісостепу – відразу після розпаду СРСР, з 1991 р., в Поліссі і Степовій області – з 1993 р. Максимальні значення чисельності вовка було зареєстровано в Поліссі, у 1999 р. (720 ос.), в Лісостеповій і Степовій лісомисливських областях, в 2000 р., після чого почалися коливання кількісного складу виду (табл. 1). На особливу увагу, у цьому плані, заслуговує Карпатська область, де чисельність вовка упродовж одного 2007 р. збільшилася на 48 % і досягла 645 ос. Найбільша середня щільність вовка за 35 років зареєстрована в Карпатській (0,09 ос./1000 га) та Поліській лісомисливських областях (0,07 ос./1000 га). Для Лісостепу та Степу характерні однакові показники, 0,02 ос./1000 га і відповідно найменші значення середньої щільності спостерігаються у Криму, де вид зовсім недавно почав освоювати територію (рис. 1.в). Найбільший обсяг вилучення особин з популяції вовка, подібно, як і в оленячих, був упродовж першого періоду (1983-1991 рр.), за винятком Степової області, де максимальні значення обсягів вилучення – 57,9 % зареєстровано в 2000-2007 рр. Загалом, за останні 35 років чисельність вовка збільшилася у 8 разів. Ця тенденція, незважаючи на щорічний відстріл близько 50 % поголів'я, зберігається й надалі. У низці областей – Запорізькій, Луганській, Харківській, Херсонській, Чернігівській та АР Крим зареєстровано випадки нападу вовків на людей. За таких обставин інтенсивність відстрілу цього хижака повинно бути переглянуто, оскільки збитки від нього стають істотними. За наближеними обчисленнями, пересічно один вовк за рік може добути 15-25 ос. оленеподібних, тобто вовки упродовж року можуть взяти близько 35 тис. голів. Водночас мисливці добули в 2006 р. близько 8 тис. ос., а в 2007 р. – 12 тис. ос. оленеподібних.

Для порівняння, вовк на теренах Польщі, починаючи з 1995 р. підлягає охороні. Чисельність його становить 500-900 ос. Упродовж року документально засвідчено, що знищення вовками 700-1000 голів мисливських тварин (олень, сарна, свиня дика), а також близько 500 голів свійських тварин (вівці, корови, коні, кози, собаки). Збитки, заподіяні вовками, відшкодовує держава. Чисельність лиса в Польщі за останні 15-20 років зросла від 50 тис. до 180 тис., а відстріл сягнув 120-140 тис. ос. на рік [7, 11-14].

На відміну від вовка, чисельність лиса зменшується на початку періоду аналізу: в Карпатській області до 1981 р., в 1,6 раза, у Поліській до 1980 р., в 1,8 раза, в Лісостеповій до 1986 р., в 2,3 раза, у Степовій до 1985 р., в 3,4 раза, у Кримській до 1991 р., в 8,2 раза. Після періоду відносної стабілізації чисельності, починають вимальовуватися тенденції до збільшення поголів'я виду, максимум якого досягається: у Карпатській області в 2000 р., у Поліссі і Лісостепу – у 1999 р., в Степу – у 1998 р. (табл. 1). Надалі, до 2007 р. на території більшості лісомисливських областей спостерігається зниження чисельності лиса. У Криму, починаючи з 1991 р., чисельність лиса змінювалася в значних межах – від 1342 ос. до 13600 ос. В останні роки висока щільність населення лиса спостерігається в Закарпатській (5,6 ос./тис. га),

Київській (4,5 ос./тис. га), Тернопільській (3,8 ос./тис. га), Житомирській і Чернівецькій (3,1 ос./тис. га) та деяких інших адміністративних областях.

У Криму також висока чисельність і щільність населення виду, 5 ос./1000 га. Дещо нижчою є щільність населення лиса в Карпатській, Поліській та Лісостеповій лісомисливських областях, а найменшою – в Степу – 1,4 ос./1000 га (рис. д). Найвищі обсяги добування лиса, на відміну від інших досліджуваних видів, зареєстровані в період з 2000 р. по 2007 р., коли середній відсоток вилучення сягав максимального значення (табл. 2). Максимального значення частка вилучення особин лиса була в Лісостепу – 97,7 %).

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що основний приріст поголів'я оленя і козулі на території більшості лісомисливських областей України переважав до розпаду колишнього СРСР. Збільшення чисельності лося спостерігали тільки на території Карпатської і Поліської областей. Нестійка тенденція до стабільності у динаміці зміни чисельності оленьчих сталася тільки наприкінці 90-х рр. минулого століття.

Соціально-економічні зміни в Україні неоднозначно вплинули на чисельність хижаків. Поголів'я вовка збільшувалося на території всіх лісомисливських областей. У Степовій лісомисливській області зареєстроване збільшення чисельності вовка здебільшого внаслідок мігруючих особин, що узгоджується з літературними даними [2, 8]. Чисельність лиса зменшувалася до 80-х рр., а пізніше (у 90-х роках) її поголів'я зростало. Виняток становить Крим, де з 1985 року не було значних змін чисельності виду.

Упродовж досліджуваного періоду обсяги добування оленьчих у більшості лісомисливських областей знижувалися, добування вовка змінювалося у значних межах, а частка вилучення лиса збільшувалася.

За даними державної статистичної звітності, рівень браконьєрства в Україні за 1995-2007 рр. знижується тільки в перші 2 роки, а протягом наступних 11 років поступово збільшується, на 56 %. Незважаючи на збільшення обсягів незаконного полювання, поголів'я оленьчих зменшується тільки до 2001 р., після чого спостерігається поступове його збільшення. Ймовірно, збільшення поголів'я *Cervidae*, певною мірою, спричинене появою приватних мисливських господарств. Динаміка зміни чисельності вовка і лиса, з початку 2000 р., набуває тенденції до зменшення поголів'я, що може бути наслідком посилення заходів щодо регулювання їхньої чисельності.

Загалом, ресурси оленьчих в Україні протягом останніх 35 років мають тенденцію до виснаження, а псових – до збільшення чисельності. У роки державної незалежності ця тенденція істотно не змінилася, супроводжується вона недостатньо ефективною мисливськогосподарською діяльністю, браком регіональних програм відтворення ресурсів тваринного світу. Свою негативну роль відіграє споживацько-екстенсивне ставлення до мисливських ресурсів, яке особливо проявляється в періоди економічного занепаду.

Зарубіжний досвід свідчить, що незважаючи на істотні соціально-економічні зміни, завдяки дотриманню традицій, своєчасному вдосконаленню нормативно-правничих актів, піклуванню про мисливців і мисливський фонд можна забезпечити значний приріст чисельності та обсягів добування олень-

чих. Природна монополія товариства мисливців, як основного користувача мисливських угідь, не є перешкодою, а навпаки сприяє розвитку мисливського господарства в нових соціально-економічних умовах окремих країн.

Література

1. **Волох О.М.** Великі ссавці південної України в XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра біол. наук. – К., 2004. – 35 с.
2. **Гурский И.Г.** Численность и особенности образа жизни по регионам: Украина, Молдавия / отв. ред. Д.И. Бибииков // Волк. – М. : Изд-во "Наука". – 1985. – С. 487-492.
3. **Данилкин А.А.** Дикіє копитні в охотничьому господарстві. "Основи управління ресурсами" / А.А. Данилкин. – М. : Изд-во ГЕОС, 2006. – 366 с.
4. **Делеган І.В.** Мисливські угіддя // Українська енциклопедія лісівництва / І.В. Делеган. – Львів : Вид-во НВФ "Українські технології", 2007. – Т. 2. – С. 30.
5. **Делеган І.В.** Перспективи розвитку мисливського господарства в Закарпатті / І.В. Делеган, М.В. Чернявський, В.С. Феннич. – Івано-Франківськ : Вид-во "Фоліант", 2007. – 160 с.
6. **Делеган І.В.** Особливості ведення мисливського господарства в Австрії / І.В. Делеган, М.Б. Шпільчак // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.7. – С. 16-22.
7. **Делеган І.В.** Особливості ведення мисливського господарства в Польщі / І.В. Делеган, М.Б. Шпільчак // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.9. – С. 42-48.
8. **Дулицкий А.А.** Ссавці: Історія, стан, охорона, перспективи. – Сімферополь : Вид-во СОНАТ, 2001. – 208 с.
9. **Чернявський М.В.** Лісомисливське районування / М.В. Чернявський // Мисливствознавство. – К. : Вид-во РНМК ВО, 1993. – С. 34-43.
10. **Carroll C.** Defining Recovery Goals and Strategies for Endangered Species: The Wolf as a Case Study / C. Carroll, M.K. Phillips, C.A. Lopez-Gonzales, N.H. Schumaker // Bioscience 56. – 2006. – № 1. – P. 25-37.
11. **Drozd L.** Biologia i ekologia gatunków a okresy polowań / L. Drozd // Brać Łowiecka, 2009. – № 1. – S. 44-45.
12. **Kwiatek U.L.** Myśliwstwo po zawale. Rozmowa z dr. Jackiem Janczakiem / U.L. Kwiatek // Brać Łowiecka, 2009. – № 9. – S. 50-51.
13. **Janiszewski P.** Pozyskanie zwierzyny płowej / P. Janiszewski // Brać Łowiecka, 2009. – № 3. – S. 32-33.
14. **Okarma H.** The trophic ecology of wolves and their predatory role in ungulate communities of forest ecosystems in Europe / H. Okarma // Akta Theriologica, 1995. – 40 (4). – P. 335-386.

Домнич В.И., Смирнова И.О., Домнич А.В., Шадюра А.Н., Делеган И.В. Изменение численности и антропогенная нагрузка на оленых и псовых в Украине

Охотничьи животные испытывают влияние окружающей среды и состояния человеческого общества, с которым связано давление на их популяции, которое может существенно отличаться. Наиболее распространены факторы, которые влияют на ведение охотничьего хозяйства, это официальная охота и браконьерство. Не меньшую роль в этом играют отличия между угодьями за открытостью ландшафта и рельефом местности. Приведены результаты сравнительного анализа основных факторов, которые влияют на динамику изменения численности оленых и псовых в Украине.

Ключевые слова: численность, добывание, браконьерство, олень, косуля, лось, волк, лиса.

Domnich V.I., Smirnova I.A., Domnich A.V., Shadura A.N., Delehan I.V. Change of number and anthropogenic loading on *Cervidae* and *Canidae* in Ukraine

The hunting animals will experience influence and depending on a condition of a human society and pressure upon populations can differ considerably. The most widespread factors which are under authority the hunting facilities, it is official hunting and poaching.

Not the smaller role in it is played with distinctions different land on a degree of an openness of a landscape and a relief of districts. Except for the analysis of the most widespread factors there were also listed degrees of influence in comparative aspect.

Keywords: number, catch, poaching, deer, roe deer, elk, wolf, fox.

УДК 630*15:630*6

Аспір. І.Г. Гуль¹ – НЛТУ України, м. Львів

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНСТРУМЕНТІВ МИСЛИВСЬКОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Окреслено передумови формування ефективної системи інструментів мисливської політики. На основі наукових праць з екологічної, економічної, лісової та інших політик здійснено класифікацію інструментів мисливської політики України. Встановлено, що в практиці промислово розвинених країн світу використовується близько 150 інструментів екологічної політики (80 із них становлять податки та платежі), частину з яких потрібно спрямувати для забезпечення раціонального використання, охорони та відтворення ресурсів мисливського господарства.

Ключові слова: мисливське господарство, мисливська політика, інструменти мисливської політики.

Негативні тенденції, які склалися на сучасному етапі розвитку світової економіки і супроводжуються нераціональним використанням природних ресурсів, деградацією навколишнього природного середовища, глобальним потеплінням планети приводять до кардинального переосмислення світовою спільнотою своїх дій та пошуку шляхів вирішення цих проблем. Для ефективного провадження мисливської політики, а також вирішення завдань щодо сталого природокористування, принципи якого було проголошено на Міжнародній конференції ООН в Ріо-де-Жанейро (1992) і підтримано на конференціях міністрів європейських країн, що відбулися в Гельсінкі (1995), Лісабоні (1998), Йоганнесбурзі (2002), Відні (2003), а також конференції ООН зі зміни клімату (Копенгаген, 2009), потрібно насамперед здійснити структурну перебудову економічного механізму держави, спираючись на ефективну систему принципів та інструментів, які б сприяли розвитку ринкових відносин та екологічно збалансованого природокористування.

Для формування ефективної системи інструментів мисливської політики, враховуючи її тісний взаємозв'язок з екологічною, економічною, лісовою та іншими політиками, ми виконали класифікацію інструментів мисливської політики (табл.). Під інструментами мисливської політики розуміємо сукупність екологічних, економічних, правових, адміністративних, соціальних та інших важелів, які спрямовані на ефективне використання, охорону та відтворення ресурсів мисливського господарства. В основу цієї класифікації закладено досвід застосування інструментів з екологічної, економічної та лісової політики. Потрібно зазначити, що в практиці промислово розвинених країн світу використовується близько 150 інструментів екологічної політики (80 із них становлять податки та платежі) [1, 2], частину з яких потрібно спрямувати для забезпечення раціонального використання, охорони та відтворення ресурсів мисливського господарства.

¹ Наук. керівник: проф. І.М. Синякевич, д-р екон. наук – НЛТУ України, м. Львів